

УДК 94:159.95

**МЕНТАЛЬНІ СТРУКТУРИ АГРЕСОРА В
ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ НА ПРИКЛАДІ
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ: ПОГЛЯД ІЗ
МИНУЛОГО В СУЧАСНІСТЬ, ВИКЛИКИ
ЗАХІДНОМУ СУСПІЛЬСТВУ**

**MENTAL STRUCTURES OF THE AGGRESSOR IN
THE INFORMATION WAR ON THE EXAMPLE OF
THE RUSSIAN FEDERATION: A VIEW FROM THE
PAST TO THE PRESENT, CHALLENGES TO THE
WESTERN SOCIETY**

Лукашенко А. І.,

доктор історичних наук, доцент, доцент
кафедри туризму і фізичного виховання,
Київський національний лінгвістичний
університет (Київ, Україна), e-mail:
al.lukaschenko@gmail.com

Lukashenko A. I.,

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor Department of Tourism and
Physical Education Kyiv National Linguistic University
(Kyiv, Ukraine), e-mail: al.lukaschenko@gmail.com

Актуалізовано загрози інформаційної війни, яка є викликом XXI століття. Проаналізовано механізми російської ментальної агресії, яка втілюється у інформаційних війнах. З'ясовано основні підходи до оцінки прийомів і методів ведення інформаційної війни, проаналізовано позиції організацій, держав та окремих лідерів щодо напрацювання ефективних механізмів протидії російській ментальній агресії. Змінено акценти у оцінці загроз інформаційної війни, спираючись на аналіз глибинних ціннісних установок російської ментальності і світогляду західноєвропейського суспільства та його союзників.

Ключові слова: інформаційна війна, ментальна агресія, ментальність, Західна Європа, Російська Федерація, Україна, війна.

The article actualizes the threats of the information war, which is a challenge of the XXI century. Mechanisms of Russian mental aggression, which is embodied in information wars, are analyzed. The basic approaches to the evaluation of techniques and methods of conducting information warfare are analyzed, the positions of organizations, states and individual leaders concerning the development of effective mechanisms of counteraction to Russian mental aggression are analyzed. The emphasis was placed on assessing the threats to the information war, based on an analysis of the deep values of the Russian mentality and outlook of the Western European society and its allies.

Keywords: information war, mental aggression, mentality, Western Europe, Russian Federation, Ukraine, war.

Людство значно більшу частину своєї історії провело в війнах. При цьому варто пам'ятати, що метою війни є власне виживання або знищення противника і як правило війна за засіб має нав'язування опоненту своєї волі. Один суб'єкт політики намагається нав'язати опоненту свою волю і поміняти поведінку іншого, змусити його відмовитися від своєї свободи, ідеології, права на власність, ресурси.

Протягом усієї історії людства, головнокомандувачі збройних сил та лідери держав покращували збройне оснащення і в цьому випадку особливістю було те, що зменшувався особистий контакт між вояками при фізичному знищенні у військових операціях. Так, класичні війни стародавнього світу та середніх віків із застосуванням холодної зброї змінюються вогнепальною, а у новітні часи – навіть ядерною. Остання дає можливість вразити противника на

іншому континенті. У XX–XXI століттях війна як явище фокусується у конкретних регіонах і її характерне точне, локалізоване ураження ворога.

У зв'язку із процесами демократизації і руйнівними наслідками першої та другої світової війн, сама війна «мутувала» і перетворилася з відвертих військових конфліктів у тонко завуальовані маніпуляції з чітко вираженою інформаційною складовою та розпалюванням ворожнечі між різними суспільними групами. Мета цього, як і в попередньому випадку – нав'язати свою волю, змусити відмовитися опонента від свободи та ресурсів. Особливістю інформаційної війни, яка на наш погляд, несе в собі не менше загроз, аніж ядерна є те, що такий вид агресії ґрунтується на деморалізації населення, підриває існуючу систему цінностей і маніпулює людськими інстинктами і страхами, підводячи населення до примітивного реагування, що дає можливість ментально «зачищати» територію і насаджувати свою волю. Нині, на наш погляд, розпочалася епідемія інформаційних війн, які інколи ведуться і проти свого населення, у зв'язку із цим подальші наслідки такої ситуації викликають занепокоєння. У цьому контексті не можна оминати інформацію Р. Каплана: «95% приросту населення (при тому, що кількість населення планети становить уже майже 8 млрд.) припадає на найбільшні країни. Тому на даний момент питання стоїть не в тому буде війна чи ні (їх буде багато), а в тому якою вона буде і хто буде воювати» (курсив мій).

Найбільшою загрозою початку XXI століття виступає інформаційна війна як явище. Вибух інформаційної війни спровокував російський ідеологічний апарат. Станом на сьогоднішній день, оцінюючи ситуацію по протидії загрозам російської інформаційної війни доводиться констатувати факт того, що ворог завжди на крок попереду, масштаби протидії мізерні у порівнянні із масштабом ментальної агресії Російської Федерації. Саме тому актуальним є розуміння того, за рахунок саме чого ворог завжди опиняється на крок попереду, що пов'язано із коренем проблеми – ментальними структурами агресора. На наш погляд, нерозуміння мотиваційних механізмів і реальних цілей ворога не дає змогу вибудувати ефективну систему протидії. В такій ситуації жертва в інформаційній війні реагує на тактичні кроки, не розуміючи стратегії агресора, що є неефективним і в результаті призводить до того, що ворог завжди «вибиває» підґрунтя із-під ніг, адже дії ворога постійні, повторювані, суперечливі, нелогічні. Саме вищезазначеним обумовлена *актуальність проблематики*, яка порушена у статті.

Термін «інформаційна війна» було вперше жито у 1992 році і стосувався він винятково радіоелектронної боротьби. Нині під інформаційною війною розуміють систему заходів, які включають в себе в першу чергу: пропаганду, дезінформацію з метою деморалізації, а також досить часто радіоелектронний та психологічний аспекти. Борис Драгомирецький сформував алгоритм інформаційної війни, першою ланкою

якого виступають підкуплені експерти, які під виглядом фахівців чи свідків, створюють інформаційний привід; друга ланка – це ЗМІ РФ, які розповсюджують новини із посиланням на першу ланку; третя ланка – тролі, які через обговорення та маніпуляцію свідомістю створюють резонанс [2].

Не зважаючи на те, що нині дослідниками різних країн відбулося детальне вивчення форм і методів ведення інформаційної війни, ефективних методів протидії не сформовано. Більше того, щодо інформаційної війни РФ у низки вчених кілька років після подій 2014 року існувало стереотипне уявлення щодо локалізації інформаційної ментальної агресії винятково пострадянським простором, що є найбільшою помилкою.

Аналізуючи оцінки сучасної ситуації у інформаційній агресії РФ хотілося б виділити кілька лідерів думок. Слово «пост–права» у 2016 році удостоїлося звання слowo року від редакторів оксфордського словника, які хотіли відзначити особливість епохи розвитку масових комунікацій, коли істина стає не принципово важливою. Вперше термін інформаційний хаос з'явився в доповіді Ради Європи 2016 року, на якій зробили висновок, що інформаційна війна – розповсюджене явище. Філіп Брідлав, головнокомандувач об'єднаних збройних сил НАТО в Європі зазначив щодо ментальної агресії РФ таке: «Це найдивовижніший інформаційний бліцкриг, який ми будь-коли бачили в історії інформаційних війн» [1], а також констатував факт того, що Європа якщо і реагує на це, то з запізненням. Як зазначає Тетяна Попова, заступник міністра інформаційної політики у 2015–16 рр., у Німеччині 20 відсотків населення, які проголосували за ультраправі і ультраліві – довіряють більше В. Путіну, ніж А. Меркель. Також принагідно згадати такі факти: Міністр внутрішніх справ Італії і глава правої партії «Ліга» Маттео Сальвіні вважають, що Росія законно анексувала Крим, а революція в Україні – фальшива.

Зарезультатами дослідження Чеської громадської організації (за сприяння Європейської народної партії) лише половина країн-членів станом на кінець 2017 р. початок 2018 р. переймалася агресією Російської Федерації і анексією Криму. Станом на сьогодні (поч. 2019 р.) не доводиться констатувати суттєвого покращення у цьому контексті. Крім того у результатах дослідження йдеться про розрізненість позиції США та країн ЄС.

Гельсінська комісія в США провела в Конгресі слухання, на яких центральним питанням була проблема російської дезінформації (2017 рік). Присутні констатували такий факт: «На наших очах інформація перетворюється в зброю». На думку учасників слухань дії Росії є реальною загрозою, а для Кремля головною загрозою виступає США. Один із сенаторів Конгресу заявив: «Мета Кремля – замінити світовий порядок західного, демократичного зразка на такий, який складається з держав-панів і країн-васалів. Для того, щоб зрівнятися в силах, Росія не намагається стати могутнішою США, вона намагається послабити США» [3].

В Україні ж у 2018 році Українська Гельсінська спілка з прав людини та громадська організація «Детектор медіа» презентували результати експертного дослідження про свободу слова в умовах інформаційної війни, акцент при цьому був поставлений на необхідності ревізії інформаційної політики держави суть якої має полягати у напрацюванні єдиних стандартів об'єктивності та збалансованості. Контроль у цьому випадку на їх думку мав би здійснюватися як органами державної влади так і інститутами громадянського суспільства. Тобто, фактично, лише у 2018 році в Україні піднялося питання про необхідність протидії ментальній агресії РФ, що зводить нанівець будь-яку діяльність (а часто її відсутність) у цьому напрямку раніше. Олег Мартиненко, один із експертів дослідження, стверджує, що останнє слово у інформаційній політиці держави завжди залишається за політичними фігурантами, що мінімізує вплив органів державної влади та інститутів громадянського суспільства. Крім того, Т. Попова, про яку згадано вище, наголошує на тому, що головна провина у існуючій ситуації на державі, оскільки не існує єдиної інформаційної позиції і всі гілки влади реагують по-різному, особливо перед виборами.

Але варто все ж таки згадати про деякі громадські та журналістські ініціативи в Україні по протидії інформаційній війні: проект «Stop fake» (сайт випускників могилянської школи журналістики), який на жаль має не достатньо потужну іноземну аудиторію, окрім того викликає занепокоєння щодо поширення української дезінформації; субпроект *Hromadske* – головні новини з України англійською мовою (українських та зарубіжних журналістів), але пошук цього проекту у мережі Інтернет ускладнений.

Аналізуючи пропозиції фахівців і експертів у різних сферах громадського життя щодо протидії інформаційній війні протягом 2014–2018 рр. можна виокремити ключові ідеї. Журналіст та історик Вахтанг Кіпіані, англійський журналіст Пітер Померанцев, директор інституту світової політики Альона Гетманчук відповідальність за протидію ментальній агресії Російської Федерації перекладають на іноземних спікерів, а історик Євгеній Магда на іноземних журналістів. Так, А. Гетманчук пише: «На мій погляд, ми, українці, ніколи не зможемо бути настільки ефективними та переконливими для європейської аудиторії, як громадяни ЄС. Рівень довіри до того, що ми говоримо і як ми це говоримо (емоційно, зі зрозумілих причин) є децю іншим, ніж, власне, до громадян ЄС. Отож першу скрипку в цьому процесі мають відігравати самі європейці, які формують громадську думку – від популярних політиків до впливових експертів та аналітиків» [4]. Проте, не зважаючи на таку меншовагісну оцінку українців, А. Гетманчук зазначає про необхідність задавати тон дискусіям, що викликає занепокоєння через нелогічність пропозиції, адже хто і як може задавати тон Європі, якщо йдеться про неефективність та непереконливість українців.

Про недооцінку ворога, на наш погляд, свідчить позиція Едварда Лукаса, кореспондента тижневика «The Economist», який наголошує на доцільності продукування карикатур ворога та висміювання його.

Німецький політолог А. Умланд покладає великі надії на органи державної влади щодо надання інформації, оскільки вважає, що українці продукують у відповідь на ментальну агресію Російської Федерації свою пропаганду.

На наш погляд, для того, щоб віднайти дієві механізми протидії російській ментальній агресії, яка втілюється у інформаційній війні, потрібно заглибитися у світогляд середньостатистичного росіянина та лідерів РФ, в рамках світоглядної парадигми яких стало можливим існування сьогоденної кризи у міжнародних відносинах. Глибинні мисленеві структури формують так званий ментальний пласт буття як окремої людини, так і того чи іншого народу. Для того, щоб досягнути їх потрібно звернутися до усної народної творчості, легенд, казок і т.д., які передають певні коди, ментальні шаблони, стереотипи поведінки народу. Як правило, самі ці схеми (як зазначають послідовники Нової сторичної науки) не усвідомлюються їх носіями і саме тому міцно вкорінені у свідомість і складно трансформуються. Чим і пояснюється повільність історичного розвитку окремих суспільств і людської цивілізації у цілому. Повертаючись до теми дослідження, хотілося б проаналізувати російські народні казки на предмет ментальних шаблонів, цінностей і стереотипів поведінки, які сприймаються як еталон поведінки і не піддаються критиці, оскільки не усвідомлюються самими носіями. Отож, в той час коли у західноєвропейських казках головний герой завжди виступає сильним, сміливим, вродливим переможцем, то Іван–дурень у російській казці фігурує як неприємний, глупий персонаж, який нічого у своєму житті не прагне і якимось дивовижним чином в кінці казки отримує півцарства і царівну. Таким чином, Іван–дурень – це Герой росіян, який виступає антиподом західноєвропейського Героя. Образ дурня фігурує і у західноєвропейських казках, але з метою висміювання недоліків і вад народу, але аж ніяк не виступає зразком для наслідування, героєм та переможцем.

У російській казці про Сивка–бурка йдеться про Івана–дурня, якого після смерті батька, на його ж прохання, два інші брати відправили найменшого три ночі бути на могилі померлого. Два старші не погодились виконувати «дурне» прохання батька, а менший – погодився, тому й дурень. Але саме завдяки цьому вчинку Іван отримав від батька подарунок – коня, завдяки якому царівна подарувала йому перстень (хустку) і врешті–решт обрала його собі чоловіком. У цій казці героїзм Івана полягає в тому, що заповіді батька важливіші здорового глузду і саме тому головний герой – дурень (стереотипи поведінки пращурів, життєвість вікових традицій і цінностей – понад усе). Крім того, народним ідеалом у казках

виступає образ, який асоціюється з простотою, щирістю, безкорисністю (тому не дивно, що санкції у світогляді жителів РФ – не біда, адже не це є головним). Старші ж брати Івана – *розумні прагматики, які лишаються в дурнях* (То хто насправді дурень, а хто ні покаже фінал казки).

Характерна риса характеру Івана–дурня – співчутливість, яка навіть може йому нашкодити, проте завдяки цьому головний герой отримує подарунки долі. У випадку із анексією Криму і Донбасом йдеться саме про «співчуття» та «безкорисність». Врешті–решт концепція «русского мира» – це апофеоз співчуття Івана–дурня. В казці сила Івана–дурня в тому, що його серйозно ніхто не сприймає (не дивно, що критика економічної і військової відсталості РФ у порівнянні з провідними державами світу, в тому числі членів ядерного клубу, жодним чином не турбує ні жителів РФ, ні її лідерів). Отож розумні, красиві, сильні – всіх їх Іван перемагає. Більше того, розум у російських казках виступає синонімом прагматичності, хвастошів, балакучості і відсутності духовності, увага до зовнішності висміюється і вважається, що від таких людей чекати треба тільки чогось поганого. Тож західноєвропейські цінності сприймаються вороже [5].

А. В. Павловська зазначає, що особливістю російських казок є неймовірна віра в чудо, навіть там, де без нього можна обійтись та проводить паралель із сьогоденним життям росіян, які наївно вірять в чудеса, що в свою чергу підтверджує життєвість усіх казкових увялень народу [5].

Актуальним в контексті сучасної інформаційної війни є й таке твердження А. В. Павловської: «Російські казки дивують часто відсутністю логіки і здорового глузду. Казкарі навіть не намагаються пов'язати або пояснити явища. Здається, що вони часто цілком свідомо уникають цього. Тому що все це не потрібно і тільки заважає головній ідеї. Саме тому російські казки так важко зрозуміти народам з раціональним мисленням. Так само як важко зрозуміти і вчинки російської людини» [5].

На російську багатотомову ментальність наклались ще й особливості авторитарної КДБістської системи, які нині кинули виклик не тільки Україні, не тільки США, але і в першу чергу системі цінностей Західної Європи, Північної Америки та їх союзників, кинули виклик демократії, раціоналізму, розвитку як такому. Інформаційна війна дискредитує не росіян, її завдання дискредитувати цінності. Доки демократичний світ розподіляється на угруповання по принципу захисту приватних інтересів, доки «стурбовано» шукає методи контрпропаганди, демократичні цінності поступово знищуються інформаційною ментальною атакою КДБістського Івана дурня, який свою вбачає в своїй недолугості, лінії і деморалізації – суттєву перевагу.

Нелогічність інформаційної війни, можна припустити, побудована на механізмі, який схематично можна побудувати так: 1. Агресор вчиняє грубий акт насильства; 2. Агресор звинувачує жертву у грубому акті скоєного ж

ним насильства (що деморалізує і викликає страх) та проплачує агентів свого впливу; 3. Доки жертва шукає методи контрпропаганди, а агенти впливу говорять, що проблеми не існують, мільйони жертв перетворюються у статистику, а агресор дискредитує цінність життя і свободи, які оголошені альфою і омегою суспільства, яке «стурбовано» реагує на те, як їх плондрують. На наш погляд інформаційна війна – це тест на цінності і на те, наскільки здоровим є суспільство, в якому ми живемо. Врешті-решт – це тест на те: Хто ми?

До тих пір, доки в політиці і в геополітиці будуть домінувати приватні інтереси – нічого не вийде, «ворог» завжди буде попереду. Але, це не означає, що потрібно скласти руки і чекати чиєїсь доброї волі. Для початку ми самі повинні працювати над зростанням освітнього, економічного і культурного рівня нашої країни. Якісні зміни в країні є реальною зброєю проти Росії. Критично важливо – продемонструвати, що вибір трансформації країни є не популістським гаслом, а реально важкою роботою, ламанням корупційних схем за ради гідного життя.

Отже, ключовою проблемою в будь-якій кризі є криза сприйняття ситуації політиками, народом, індивідами. Прийшов час усвідомити, що інформаційна війна, яка провадиться РФ – це виклик цінностям західної демократії. Для того, щоб його достойно прийняти потрібно приватні інтереси залишити позаду, інакше «чорна діра» (РФ за З. Бжезінським) ментально поглине (не вперше) прилеглі до неї території і для цього повномасштабна війна військовою технікою не потрібна, адже достатньо методів «духовного» Івана-дурня, «безкорисність», «співчутливість» якого у синтезі з КДБістськими методами лідера країни і носія світоглядної парадигми російського народу перетворилась у найсерйознішу загрозу цього століття, оскільки із успіхом може редуплікуватися старанними послідовниками у різних країнах світу. Першою і найголовнішою умовою у протистоянні ментальній агресії є розуміння її реальної загрози. Без цього ніяких продуктивних результатів не буде. Тільки після цього можливі напрацювання дієвих законодавчих механізмів щодо нівеляції впливу інформаційних агентів Кремля (і не тільки), популяризація правил виживання в умовах інформаційної війни, об'єднання громадських, державних і міждержавних ініціатив.

Список використаних джерел

1. 'Генерал НАТО: Захід має долучитися до інформаційної війни з Росією'. [online] Доступно: <https://tyzhden.ua/News/132564>
2. Драгомирський, Борис. 'Україно-російська кібервійна'. [online] Доступно: <https://www.pravda.com.ua/columns/2018/02/22/7172439/>
3. 'У світі йде пропагандистська війна на замовлення Кремля'. [online] Доступно: <https://nday.te.ua/u-sviti-jde-propahandystska-vijna-na-zamovlennja-kremlja/>
4. 'Як боронити країну в інформаційній війні'. [online] Доступно: https://zaxid.net/statti_tag50974/
5. Павловская, АВ. 'Народные сказки и русский характер'. [online] Доступно: http://national-mentalities.ru/diversity/russkij_nacionalnyj_harakter_i_mentalitet_pavlovskaya_a_v_narodnye_skazki_i_russkij_harakter/

nacionalnyj_harakter_i_mentalitet/pavlovskaya_a_v_narodnye_skazki_i_russkij_harakter/

6. Якимець, Дмитро. '7 простих правил виживання в інфо війні, тренер психолог, експерт з організаційного розвитку'. [online] Доступно: https://zik.ua/news/2018/08/12/sim_prostyh_pravyl_vyzhyvannja_na_informatsiynij_vijni_1383989

References

1. 'General NATO: Zahid maje doluchytysja do informacijnoi vijny z Rosijeju (NATO General: The West must engage in an information war with Russia)'. [online] Dostupno: <https://tyzhden.ua/News/132564>
2. Dragomyrec'kyj, Borys. 'Ukrai'no-rosijs'ka kibervijna (Ukrainian-Russian Cyberwar)'. [online] Dostupno: <https://www.pravda.com.ua/columns/2018/02/22/7172439/>
3. 'U sviti jde propahandysts'ka vijna na zamovlennja Kremlja (In the world there is an advocacy war on the orders of the Kremlin)'. [online] Dostupno: <https://nday.te.ua/u-sviti-jde-propahandystska-vijna-na-zamovlennja-kremlja/>
4. 'Jak boronyty kraj'nu v informacijnij vijni (How to defend the country in the information war)'. [online] Dostupno: https://zaxid.net/statti_tag50974/
5. Pavlovskaja, AV. 'Narodnye skazki i russkij karakter (Folk Tales and Russian Character)'. [online] Dostupno: http://national-mentalities.ru/diversity/russkij_nacionalnyj_harakter_i_mentalitet_pavlovskaya_a_v_narodnye_skazki_i_russkij_harakter/
6. Jakymec', Dmytro. '7 prostyh pravyl vyzyvannja v info vijni, trener psiholog, ekspert z organizacijnogo rozvytku (7 simple survival rules in the info war, trainer psychologist, expert on organizational development)'. [online] Dostupno: https://zik.ua/news/2018/08/12/sim_prostyh_pravyl_vyzhyvannja_na_informatsiynij_vijni_1383989

* * *